

Любов Процюк, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-003-15820434

e-mail: liubovbohdprotsiuk@ukr.net

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

УКРАЇНСЬКІ ГЕТЬМАНИ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЦІ У ДРАМАТУРГІЇ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

Проаналізовано специфіку художнього переосмислення образів українських гетьманів у драматургічній спадщині Людмили Старицької-Черняхівської, простежено специфіку моделювання характерів історичних персонажів. До уваги взято драми "Гетьман Дорошенко", "Іван Мазепа", "Милость Божа". Виявлено зв'язок теоретичних постулатів Людмили Старицької-Черняхівської та їх художнього втілення у драматичних творах авторки. Доведено, що художня спадщина письменниці – непересічне явище української літератури. Людмила Старицька-Черняхівська репрезентує поступ національного духу через осягнення національної історії, причому не просто запозичуючи із неї сюжетну основу, а розкриваючи її драматизм через зображення складних характерів, що визначаються й самі визначають шлях нації. Вказано, що у драматургії письменниці саме національна свідомість і державницькі прагнення відрізняють постаті гетьманів та їхніх прибічників на тлі загалу, наділеного етнічною й релігійною ідентичністю, а відтак, невиразного політично й позбавленого твердих моральних критеріїв. Зазначено, що Людмила Старицька-Черняхівська майстерно й доречно організовує композицію своїх історичних драм. Зроблено висновок, що Людмила Старицька-Черняхівська своїми драматичними творами шукала основ для історичного оптимізму у складну суспільно-політичну добу, сучасницею якої була, а сама драматургія письменниці часто виконувала просвітницьку і виховну ролі, була спрямована на зростання національної самосвідомості та повернення українському народові історичної пам'яті.

Ключові слова: історична драма, поетика, інтерпретація, конфлікт, образ, характер, гетьман.

Вступ

Для повнокровного розуміння історії української літератури, чіткої проєкції її розвитку драматургічний доробок Людмили Старицької-Черняхівської потребує глибокого та системного вивчення й інтерпретації. Художнє переосмислення письменницею історичних персонажів української історії, зокрема постатей гетьманів належать до здобутків українського драматургії початку ХХ століття. Досвід авторки є оригінальним і цінним, але потребує оновлення рецепції, постійного та ретельного літературознавчого аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Творчий доробок Людмили Старицької-Черняхівської на історичну тематику розглядають дослідники Інна Чернова та Володимир Швець. Інна Чернова [6] та Володимир Швець [7] простежують траєкторію проблематики драматургії письменниці, парадигму стильової манери авторки. Однак деякі історичні п'єси Людмили Старицької-Черняхівської варто було б аналізувати також із перспективи специфіки характеротворення.

Постановка мети і завдання

Метою статті є з'ясувати специфіку переосмислення історичних образів українських гетьманів у творчості Людмили Старицької-Черняхівської. Завдання: проаналізувати п'єси письменниці "Гетьман Доршенко", "Іван Мазепа", "Милость Божа" щодо особливостей інтерпретації образного світу, який веде першопочаток з української історії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Першим українським письменником, який звеличив козацтво як лицарство, а його гетьмана як політика державного масштабу, був бароковий поет Касіян Сакович. У "Віршах на жалосний погреб шляхетного рицаря Конашевича-Сагайдачного" він прославляє Петра Сагайдачного, співає йому панегірик, називає його лицарем. Ще один, невідомий, а радше остаточно не з'ясований бароковий автор апологетизує постать Богдана Хмельницького як гетьмана у драмі "Милость Божа".

Українські письменники загалом, а драматурги зокрема, дуже часто звертаються до постатей українських гетьманів, найчастіше прославляючи їх та їхню діяльність у нелегкі часи виборювання Україною свободи, незалежності, державності. Людмила Старицька-Черняхівська зобразила гетьманів як державників у трьох своїх п'єсах.

Гетьман Петро Дорошенко постає героєм – протагоністом однойменної драми письменниці. Над цим образом Старицька-Черняхівська працювала ще до написання цього твору, коли разом із батьком Михайлом Старицьким творила роман "Руїна". У своєму власному драматичному творі письменниця зобразила гетьмана Дорошенка одним із найтрагічніших лицарів козацтва

Історіографічним джерелом образу Дорошенка для авторки, очевидно, стали праці Миколи Костомарова. Історик так пише про діяльність гетьмана: "Постійною ціллю змагань Дорошенка було залучити Україну під одну владу і залучити козацькі сили... Обставини спиняли його з усіх сторін добитися такого політичного ідеалу, і він був приневолений вести тяжку боротьбу з ними" [2, с. 330].

Суть головного конфлікту драми "Гетьман Дорошенко" – протистояння кількох сил у боротьбі за об'єднання України та її волю, тож п'єса можна назвати історико-патріотичною. На початку твору відчутна туга за відсутністю національно-політичної еліти, яка б виборювала українські інтереси, була опорою сили і величі гетьманату. Устами героїв критично осмислюються політичні реалії доби, колобораціоністська, угодовська щодо Росії політика гетьмана Івана Брюховецького, якому вдалося затуманити популістськими обіцянками козацькі низи і нечесним шляхом здобути булаву. Несміливі надії покладаються на Петра Дорошенка:

*Козак він славний, добре справу зна
І серце все присвячує отчизні.* [5, с. 64].

Окрім того, в українських військових є ще й мета протидіяти Андрусівській угоді 1667, за якою "Україну надвоє

поділили, А матір Січ, орлинеє гніздо, України душа і серце, буде під наглядом обох держав" [5, с. 767]. Національне самоусвідомлення важливе і для письменниці, і для її героїв. Колишня велич української історії стає призвідником пориву до ідеалу. Його необхідно здобувати збройною боротьбою. І Дорошенкове гасло: "Поки козак соромиться неслави, ми мусимо боротись" [5, с. 77]. Упродовж усієї п'єси монологи і репліки гетьмана – це рупор позиції Людмили Старицької-Черняхівської як громадянки і патріотки України. Щодо образу гетьмана, то вона застосовує наскрізний епітет "залізний". Державі опорою буде шабля і меч, а інфантилізм, запроданство і плебейство – це зло, яке важко викоренити. Тому так часто з уст Дорошенка звучать інвективи цим вадам:

*Немає в Україні
Заступників, запроданці, кати
Керують всім, а рідні, вірні діти
Зрікаються отчизни* [5, с. 80].

Концептуальним для розуміння гетьмана Дорошенка є його діалог із генеральним писарем Іваном Мазепою, в якому обидва міркують, який шлях обрати для України, Дорошенко обирає союзницею Туреччину, хоча цей шлях дуже небезпечний. Але він вважає, що таким чином

*З татарами злучившись, ми зараз
Одірвемось від Польщі і Москви.* [5, с. 99].

Гетьман відчуває, яким непосильним є тягар булави, відчуває також і особисту відповідальність за майбутнє України. Іван Мазепа є найближчим порадником і одноступцем Петра Дорошенка. У розмовах і з ним рельєфно відображаються кращі риси останнього. Перед очима постає державний лідер, якому притаманний політичний і громадський романтизм, ідеалізм, гнучкість розуму. Іван Мазепа гідний бути соратником гетьмана: він уміє знаходити розумні компроміси, має добрі дипломатичні здібності. У діалозі між ними зринає Дорошенкова нав'язлива ідея союзництва з Туреччиною, яка

допомогла б об'єднати Україну в одну державу під єдиною гетьманською булавою. Виникає також ідея політичної відокремленості України, яку допоможе здобути турецький султан. У цій суперечці знову бачимо сильного, рішучого, а також патетичного Дорошенка, який наче й не пережив драматичної особистісної історії.

Письменниця ретельно передає внутрішні сумніви гетьмана, його психологічну роздвоєність між відчуттям богообраності (недаремно мати-черниця застерігає сина від спокуси слави), фанатичною впертістю вирішити дилему і прагненням звичайного людського щастя. Дорошенко постійно перебуває в пошуках шляхів об'єднання України. Оточення його – різноманітне. Одні не мають яскравого індивідуального обличчя (полковник Шульга, полковниця, інші – пасіонарні, патріотичні, здатні протистояти натиску ворога і зовнішнього, і внутрішнього. Мрія Дорошенка визволити край шляхом вступу під турецький протекторат засуджується його матір'ю. Подружжя зрада дружини і політична зрада соратника, гетьмана Самойловича відтінюють благородний образ Петра Дорошенка. Бо ж

*Всі
Зібралися оборонити матір
Од ворога [5, с. 112].*

У літературознавстві є думка, що Людмила Старицька-Черняхівська "дещо ідеалізує свого героя, але не втрачає почуття міри. Легкий серпанок ідеалізації не закриває від читача неоднозначності, історично зумовленої складності цієї трагічної постаті" [4, с. 19].

Українське козацтво паралізоване підступністю ворогів довкола. Внаслідок цього відбувається моральне переродження і простих козаків, і еліти.

*Там вже нема козачества того,
Що піднялоськолись за віру й волю...
Там всі тепер ідуть за хутори,
За пасіки, за хліб, за сіножаті [5, с. 180–181].*

Однак незрадливі прихильники політики Дорошенка готові віддати за нього навіть життя. Моральні сентенції гетьмана сповнені метань від рішучості до наступної боротьби до безмежного розпачу. Їх гармонізує дух покірності перед Божою волею. Ще один діалог Дорошенка із матір'ю-черницею наповнює твір екзистенційним жахом.

*То не вітер,
то стогне так земля моя* [5, с. 91].

Розв'язка драми пронизана історичною тугою і разом із тим надією на майбутні перемоги. П'єса творилася письменницею відповідно до концепції історичного оптимізму, авторка піднімає героя через катарсис до етичних висот. Надто нелюдські моральні випробування, які переживає гетьман у драмі, роблять його одним з символів української історії.

Тріумф і трагедію політичної волі і поступу гетьмана Мазепи зображено у однойменній драмі Людмили Старицької-Черняхівської. Рішення письменниці взяти до уваги постать великого гетьмана було сміливим, бо до 1929 року, коли п'єса була написана, художні інтерпретації цієї неоднозначної постаті склали вже значну літературну традицію. Створюючи свій власний образ, авторка зверталася радше до історіографічних джерел. Микола Костомаров у праці "Гетьман Іван Степанович Мазепа" писав: "Мазепа яко Українець, плекав і голубив у собі бажане політичної незалежності свого краю... В сім бажаню Мазепа не розходився ні з одним з давніх гетьманів, ні з своїми ровесниками" [2, с. 491–492].

Гетьман у творі Людмили Старицької-Черняхівської постає зрілим чоловіком, політиком, який має вже сформовані погляди щодо майбутнього України, у нього висока національно-патріотична свідомість. Пригадаймо, що в драмі "Гетьман Дорошенко" Мазепа постає радше політиком обережним, хитрим, схильним до компромісів. Хоча і в такій іпостасі майбутній гетьман дбав про українську державність.

У п'єсі "Іван Мазепа" така ж природа конфлікту, як і в творі "Гетьман Дорошенко". Головним героєм є гетьман, очільник

України, його образ ідеалізований, але історична правда збережена. Конфлікт будується на особистому та громадянському, з часом особисте відходить на другий план. Позитивний герой-протагоніст веде боротьбу із зовнішніми та внутрішніми ворогами, терпить поразку, та все ж вважається переможцем. Авторка мала на меті повернути читача до історичної пам'яті. Правління Мазепи Людмила Старицька-Черняхівська зображає як мудру діяльність політика європейського масштабу. Ідея об'єднання України під гетьманським скіпетром проходить наскрізним чинником через усю драму:

*Одна земля. Її не віддамо,
Та швед її не забере з собою.
Знесе міста – поставимо нові.
Нехай ідуть, упорємось з ними...
Зростає в нас залізна Україна [5, с. 210].*

Орлик, Войнаровський і Мотря – це гурт людей, цілковито відданих Мазепі, є для нього великою моральною підтримкою. У одній із найприкметніших сцен твору – діалозі Мазепи та Войнаровського під час їхньої гри в шахи – використана деталь: Мазепа вміло ставить мат суперникові. Таким чином виразнішим стає провідний мотив драми:

*Життя держав – теж дошка ця, і там
Вперед всього ховай свої заміри
І виявляй чужі [5, с. 257].*

Письменниця шукає золотий перетин державницької рівноваги. Гетьман хоче побудувати міцну і сильну державу, яка б не була нічийм васалом:

*Річ Посполиту ми
Свою міцну повинні закладати:
Не польський сейм свавільних бунтарів,
Не холопів приборканих Петрович
А лицарів – України синів
Горливих, не зрадливих і завзятих. [5, с. 58].*

Історик Ілько Борщак пише: "Мазепа мав більш 60-ти, коли закохався в Мотрю. Його дужий організм не відчував наступу літ... Був якийсь чар довкола цієї незбагнутої постаті, слава та кохання супроводили її вірно" [1, с. 56–57]. А Євген Маланюк згодом писав:

*В панцир закуто груди і плечі.
Тінню за ними – спалені крила,
Серце юне і тіло старече
Пурпур і бронза окрили* [3, с. 130].

Несприйняття хвиливих настроїв натовпу, розуміння ролі авторитетного лідера в історичному процесі – одні з фундаментальних ознак світогляду Мазепи, які зображає Людмила Старицька-Черняхівська. Це бачення підкріплювалося конструктивними вчинками: саме він припинив добу Руїни, стабілізував життя простолюду, дбав про освіту і культуру, будував, укріплював міста. І на цьому фоні важко не співчувати гетьманові, коли він, згнітивши гордість, вирішує, що ще не час повідомляти Петру I про свої державницькі наміри. Патріотично налаштована козацька верхівка вимагає від Мазепи просити допомоги у шведського короля. Мазепі вже неможливо сумніватися, немає побічної альтернативи історичного розвитку.

Але на гетьмана чекає жахлива поразка: винищення Батурина, настрої зневіри, зрада навіть тих, хто клявся Мазепі у вірності аж до смерті. В той самий час до гетьмана приєдналося запорізьке військо на чолі із кошовим отаманом Костем Гордієнком, одержимим підйомом національного духу. Благородна мета відстояти національну честь і свободу веде з'єднані гетьмансько-запорізькі полки.

Людмила Старицька-Черняхівська застосовує прийом художнього монтажу, щоб вмістити епічний сюжет в обмежену драму. Так, п'ята дія твору поділена на дві картини: перша зображає ситуацію перед вирішальною битвою, друга – після неї. Мазепина незламна воля вселяє віру в майбутнє його політичним спадкоємцям.

Людмила Старицька-Черняхівська обрала власну художню версію розв'язки драми: гетьман випиває отруту. Сильна особистість гине в боротьбі з історичною необхідністю. За допомогою конструктивно-технологічного, проблемно-тематичного, сюжетно-подієвого та образно-структурного зрізів драматичного конфлікту письменниця моделює образ гемана Мазепи, враховуючи його ціннісні світоглядні орієнтації, прагнення та велич.

У шкільній бароковій драмі "Милость Божія Україну от неудоносимих обид лядских через Богдана Зіновія Хмельницького, преславного войска запорозьких гетьмана, свободившая і дарованними ему над ляхами побідами возвеличившая на незабвенную толиких его щедрот пам'ять репрезентованная школах кievских 1728 літа", яку виставляли в Києво-Могилянській академії, прославляє гетьмана Богдана Хмельницького. Людмила Старицька-Черняхівська вмонтувала елементи цієї давньої драми у свою власну, яку теж назвала "Милость Божа". Написана в 1919 році, вона, безперечно, мала слугувати ще однією духовною опорою для українців у часі боротьби за власну державу. Авторка зображає добу гетьманування Данила Апостола, який намагається бути гідним послідовником Богдана Хмельницького.

Учні Києво-Могилянської академії на честь приїзду гетьмана та полковників ставлять на сцені п'єсу "Милость Божа". Чекаючи Данила Апостола, вони складають осанну: "О преславний і презацний гетьмане, того бо Данила дав еси нам Господь, да прославить він заплакану отчизну матку нашу, да укротить ненадлих ворогів, левів рикаючих" [5, с. 337].

Драматургиня змальовує різні століття, різних гетьманів, але акцентує на тому, що незмінними залишаються політичні утиски українців. У інтермедії троє пройдисвітів уособлюють ворожі для України сили. Вкотре постає її персоніфікований образ

*Милосердний до Тебе, Боже всесильний,
Прибігаю аз, воззри на плач мій умильний
Доколі мя до кінця забудеш, Боже,
Душа моя від скорби во мені ізнеможе.* [5, с. 363].

Невідомий бароковий автор шукає в образі Богдана Хмельницького альтернативу українському історичному безсиллю, Людмила Старицька-Черняхівська підхоплює цей мотив для підсилення антиімперських настроїв. Постать Данила Апостола є радше статичною, а іноді й схематичною, хоча в історіографії про нього пишуть як про дбайливого господаря України.

Твір був написаний 1918 року, що викликав великі надії на відновлення державності, тому, можливо, письменниця вирішила таким чином організувати художній матеріал.

Висновки

П'єси Людмили Старицької-Черняхівської з української історії, авторське трактування образів українських гетьманів засвідчують небуденність, абсолютне новаторство естетичних пошуків у характеротворенні і трактуванні позитивних героїв та антигероїв, спробу відірватися від узвичаєних тенденцій в українській драматургії кінця XIX – початку XX століття. Драматургія письменниці виконувала просвітницьку і виховну роль, була спрямована на зростання національної самосвідомості та повернення українському народові історичної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський : історичні есе. Львів: Червона калина, 1991. 254 с.
2. Костомаров М. І. Історія України в життєписах визначніших її діячів; [репринг. відтворення]. К. : Україна, 1991. 493 с.
3. Маланюк Є. Ф. Земна мадонна. Вибране. Братислава – Пряшів – Лондон, 1991. 358 с.
4. Ставицький О. Ф. Драма з глибин народного буття. *Бувальщина: Драми. Комедії. Діалоги. Водевілі*. Упоряд., авт. передм., приміт. О. Ф. Ставицький. К. : Дніпро, 1990. С. 5–21.
5. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. Вступ. стаття, упорядкув. та приміт. Ю. М. Хорунжого. К. : Наукова думка, 2000. 848 с.
6. Чернова І. П. Еволюція проблематики та поезики у драматургії Людмили Старицької-Черняхівської : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література". К., 2002. 20 с.
7. Швець В. С. Історична драматургія Людмили Старицької-Черняхівської (проблематика і поезика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література". Дніпропетровськ, 2008. 19 с.

REFERENCES

1. Borshchak I. Mazepa, Orlyk, Voynarovsky: istorychni esei. Lviv: Chervona Kalyna, 1991.
2. Kostomarov M. I. Istorია Ukrainy zhyttiepysakh vyznachishykh yii diachiv; [reprint. reproduction]. K.: Ukraine, 1991.
3. Malaniuk E. F. Zemna Madomma. Vybrane/ Bratislava – Pryashiv – London, 1991.
4. Stavytskyi O. F. Drama z hlybyn natsionalnoho zhyttia. *Buvalshchyna: Dramy. Comedii. Dialohy. Vodevili*. K.: Dnipro, 1990.
5. Starytska-Chernyakhivska L. M. Dramatychni tvory. Proza. Poezia. Memuary; K.: Naukova Dumka, 2000.
6. Chernova I. P. Evoliutsia poetyky ta problematyky u dramaturhii Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi: avtoreferat. K., 2002.
7. Shvets V. S. Istorychna drama Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi (problematyka i poetyka): avtoreferat. Dnipropetrovsk, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 21.12.23

Liubov Protsiuk, PhD (Philol.), Assoc. Prof.,
ORCID ID: 0000-003-15820434
e-mail: liubovbohdprotsiuk@ukr.net
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

UKRAINIAN HETMANS AS THE CREATORS OF THE STATE IN THE DRAMATURGY OF LIUDMYLA STARYTSKA-CHERNIAHIVSKA

The article analyzes the specifics of the artistic reinterpretation of the images of Ukrainian hetmans in the dramaturgical heritage of Liudmila Starytska-Chernyakhivska, traces the specifics of character modeling of historical characters. The dramas "Hetman Doroshenko", "Ivan Mazepa", "Mylist Bozha (Mercy of God)" are taken into account. The connection between the theoretical postulates of Liudmila Starytska-Chernyakhivska and their artistic embodiment in the dramatic works of the author was revealed. It is proved that the artistic heritage of the writer is a unique phenomenon of Ukrainian literature. Liudmila Starytska-Chernyakhivska represents the progress of the national spirit through the understanding of national history, and not just borrowing a plot basis from it, but revealing its drama through the depiction of complex characters that define and themselves determine the path of nations. distinguish the figures of the hetmans and their supporters against the background of the general population, endowed with ethnic and religious identity, and therefore politically vague and devoid of firm moral criteria. It is noted that Liudmila Starytska-Chernyakhivska

skillfully and appropriately organizes the composition of her historical dramas. It was concluded that Liudmila Starytska-Chernyakhivska, with her dramatic works, sought the basis for historical optimism in the complex socio-political era of which she was a contemporary, and the writer's drama often played an enlightening and educational role, was aimed at the growth of national self-awareness and the return of the Ukrainian people historical memory.

Keywords: *historical drama, poetics, interpretation, conflict, image, character, hetman.*